

1.1.1. Загальна характеристика дитячої обдарованості та її проявів

Автор: Базалійська Любов Петрівна

Дослідженням проблеми обдарованості дітей присвячені праці таких вчених, як: Д. Богоявленська, Л. Венгер, Н. Карпенко, В. Крутецький, О. Кульчицька, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, С. Науменко, Б. Теплов, С. Рубінштейн, А. Савенков та інші. Науковці і досі ведуть полеміку щодо основних критеріїв поняття «обдарованість», структури обдарованої особистості, методів діагностики обдарованості, критеріїв поділу дітей на обдарованих і звичайних, природи обдарованості тощо.

Обдарованість психологи трактують, як вияв природних можливостей організму людини, що значно перевищують середній рівень.

Вітчизняними психологами розроблено класифікацію дитячої обдарованості, яка містить чотири основні види:

- загальна обдарованість (торкається психічного життя дитини);
- спеціальна обдарованість (проявляється в якій-небудь сфері діяльності: музичній, фізичній тощо);
- актуальна чи неприхована обдарованість (показники успішності, яка є в наявності);
- потенційна чи прихована (показники можливої реалізації здібностей при дотриманні певних умов).

У результаті досліджень науковцями виділено такі характерні особливості обдарованих дітей:

- мають добру пам'ять, добре розвинуте абстрактне мислення;
- як правило, дуже активні й завжди чимось зайняті. Можуть працювати більше за інших;
- • ставлять багато запитань і зацікавлені в позитивних відповідях на них;
- ставлять високі вимоги до себе, боляче сприймають суспільну несправедливість, у них гостро розвинуте почуття справедливості;
- наполегливі в досягненні результату в галузі, яка їх цікавить; для них характерний творчий пошук;
- хочуть навчатися і досягають у навчанні успіхів, що дає їм задоволення;
- • завдяки численним умінням (класифікувати, категоризувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, планувати і прогнозувати, робити висновки) здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю, особливо в галузі літератури, математики, проведенні дослідів, фенологічних спостережень;
- • уміють фантазувати, критично оцінювати навколишню дійсність і прагнуть зрозуміти, проникнути у суть речей і явищ;

- • виявляють інтерес до читання, мають великий словниковий запас;
- • із задоволенням виконують складні й довготривалі завдання;
- завдяки частому звертанням до засобів масової інформації вміють швидко виділяти найбільш значущі відомості, самостійно знайти важливі джерела інформації;
- • порівняно зі своїми ровесниками краще вміють розкривати взаємозв'язки між явищами і сутністю, індуктивно і дедуктивно мислити, здійснювати логічні операції;
- • чимало з них ставлять перед собою складні завдання, виконання яких потребує багато часу;
- • їм притаманне почуття гумору, життєрадісність;
- • порівняно з їхніми однолітками у них перебільшене почуття страху, емоційна залежність, емоційна незбалансованість.

Визначають в основному декілька аспектів обдарованості:

- вроджена, або ще як її називають – «актуальна»;
 - набута – «потенційна»;
 - загальна як «універсальна здібність» (здібність до усього);
 - спеціальна.

Вроджена («актуальна») обдарованість – це особливий стан індивіда, який характеризується насамперед активністю, швидкістю сприймання і переробкою інформації, пошуковою поведінкою водночас із сильною індивідуалізацією (спеціалізацією) цих процесів, бо здібні інакше відображають світ, його логіку та ін. Спеціалісти до цього аспекту обдарованості включають й природні здібності.

Набутою («потенційною») називається така обдарованість, у якій діти не проявили себе у певній галузі науки в дитинстві, але досягли високих результатів у дорослому віці.

Більшість дослідників впевнені в тому, що обдарованість – інтегральна (сумарна, загальна) особистісна властивість. Інакше кажучи, якщо людина обдарована, то вона здібна досягати успіхів у багатьох галузях. Ця обдарованість називається загальною.

Спеціальна обдарованість – це обдарованість в одній сфері діяльності, яка завжди притаманна якомусь типу обдарованості (математична, літературна, спортивна тощо).

Відомий фахівець у галузі дитячої обдарованості М. С. Лейтес кваліфікує різноманітні педагогічні напрямки даної проблеми, виділяючи три категорії обдарованих дітей:

- учні з ранньою розумовою реалізацією;
- учні з прискореним розумовим розвитком;
- учні з окремими ознаками нестандартних здібностей.

Учні з ранньою розумовою реалізацією – це учні, у яких за звичайного рівня інтелекту спостерігається особливе «тяжіння», цікавість до якогось окремого навчального предмета (до якоїсь галузі науки чи техніки). Такий учень (часто починаючи з середніх класів) захоплюється математикою, фізикою, біологією чи мовою, літературою, історією, значно випереджаючи ровесників легкістю засвоєння специфіки матеріалу. Уроки з інших предметів можуть його обтяжувати.

Учні з прискореним розумовим розвитком – це учні, які за однакових умов різко виділяються високим рівнем інтелекту, особливо вони бувають помітні в молодших класах. За даними психологів, прискорений розвиток інтелекту завжди пов'язаний з великою розумовою активністю та пізнавальною потребою.

Учні з окремими ознаками нестандартних здібностей не виділяються розумовими особливостями, не випереджають ровесників у загальному розвитку інтелекту та не виявляють яскравих успіхів з того чи іншого навчального предмету, але вирізняються особливими якостями окремих психологічних процесів (надзвичайна пам'ять на які-небудь об'єкти, багатство уяви або здатність до спостереження).

У літературі дослідники даного напрямку виділяють ще четверту категорію, до названих М. Лейтесом – академічну обдарованість.

Таким чином, обдарованими дітьми є:

- діти з високими показниками інтелекту (визначені за спеціальними тестами інтелекту (IQ));
- діти з високим рівнем творчих здібностей;
- діти, які досягли успіхів в конкретній діяльності (юні музики, математики, художники, шахісти, літератори тощо) – ще їх називають талановитими;
- діти, які навчаються на «відмінно» у школі – академічна обдарованість.

Обдарованість виступає як багатофакторна модель. Найвищі досягнення – це продукт обдарованості, особистісних характеристик й соціального оточення.

Розрізняють такі **види обдарованості** дітей:

- **художня обдарованість**. Важливе місце в розумінні ролі художньої обдарованості займає емоційна сфера. В свою чергу художні здібності поділяються на обдарованість в галузі акторської майстерності, літератури, музики, мистецтва, скульптури тощо;
- **творча (креативна) обдарованість**. Деякі фахівці вважають, що творчість, креативність є невід'ємним елементом усіх видів обдарованості, які не можуть існувати окремо від творчої складової. Так, О. М. Матюшкін наполягає на тому, що існує всього один тип обдарованості – творча: якщо немає творчості, немає сенсу говорити про обдарованість. Інші дослідники наполягають на існуванні творчої обдарованості як окремого, самостійного виду. Існує, наприклад, точка зору, що обдарованість породжується або здатністю продукувати нові ідеї, знаходити їх, або ж здатністю блискуче виконувати, використовувати те, що вже винайдено. Існує п'ять ознак творчої обдарованості:

- 1) оригінальність $\frac{3}{4}$ це незвичне і нестандартне вирішення будь-яких проблем;
- 2) здатність знаходити ідеї в нових і складних ситуаціях – це нестандартне бачення предмета, використання його функцій у якійсь новій ситуації. Багато винаходів було зроблено саме завдяки цій особливості творчості;
- 3) образна гнучкість – здатність змінити форму об'єкта так, щоб побачити нові його можливості;

4) семантична (словесна) гнучкість мислення виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення. Дитина ставиться до нових форм слова і висловлювань як до живих об'єктів;

5) спеціальна творча спрямованість – спрямована специфічно в певну галузь науки, мистецтва, техніки тощо. Спеціально творчо обдарована людина наче ізолює себе від інших видів діяльності, концентруючи свою увагу і зосереджуючи у певному напрямі свої інтереси.

- **соціальна, або лідерська обдарованість.** Соціальна обдарованість – це виняткова здатність вибудувувати довготривалі, конструктивні взаємовідносини з іншими людьми. Структурні елементи соціальної обдарованості: соціальна перцепція, просоціальна поведінка, моральні судження, організаторські навички тощо. Справжній лідер – явище рідкісне, дар. Лідер, по суті, завжди творча особистість. Загальні риси лідерської обдарованості:

- інтелект вище середнього;
- вміння приймати рішення;
- здатність мати справу з абстрактними речами, з плануванням майбутнього, з часовими обмеженнями;
- відчуття мети, напрямку руху;
- гнучкість;
- здатність пристосовуватися;
- почуття відповідальності;
- впевненість в собі;
 - наполегливість;
 - ентузіазм;
 - вміння чітко висловлювати думки.

Існують чисельні стандартизовані методи оцінки рівня та особливостей розвитку: шкали соціальної компетенції, шкали соціальної зрілості, тести на лідерство, соціометрія тощо;

- **інтелектуальна та академічна обдарованість.** До середини ХХ століття обдарованість визначали виключно за спеціальними тестами інтелекту (IQ). Загальні риси інтелектуальної обдарованості:

- гострота мислення.
- спостережливість.
- виключна пам'ять
- виражена і різнобічна допитливість.
- довготривалі заняття однією справою.
- легкість у навчанні, вміння добре викладати свої думки.
- демонстрація здібностей до практичного здобуття знань.
- виняткові здібності до розв'язування задач.

В лексичі педагогів і психологів існує поняття «здатність до навчання». Вони давно помітили таку особливість: дитина може бути і творчою і розумною особистістю, але навчається важко. Природно, що до такої характеристики учня придивляються перш за все вчителі, саме вони стверджують, що обдаровані діти – «це діти, які добре навчаються». Слід відмітити, що успішність в навчанні притаманна далеко не всім, і дійсно обдарована особистість більш здатна до засвоєння нового досвіду. Але реальні успіхи в навчанні, визначені шкільними оцінками, не завжди адекватно характеризують цю здібність;

- **рухова (психомоторна) або спортивна обдарованість.** Обдаровані діти виявляють цікавість до діяльності, що вимагає тонкої і точної моторики, володіють гарною зорово-моторною координацією, люблять рух (біг, стрибки, лазіння), мають широкий діапазон рухів (від повільних до швидких, від плавних до різких), прекрасно втримують рівновагу під час виконання рухових вправ (на колоді, трампліні), прекрасно володіють тілом під час маневрування (стартуючи, зупиняючись, цілеспрямовано змінюючи напрямок і т.п.), для свого віку володіють винятковою фізичною силою, демонструють гарний рівень розвитку основних рухових навичок. Стандартизовані тести на перцептивно-руховий розвиток дозволяють оцінювати різноманітні параметри моторного розвитку: темп, ритм, координацію рухів, швидкість реакції.

Названі вище види обдарованості проявляються по-різному й зустрічають специфічні бар'єри на шляху свого розвитку залежно від індивідуальних особливостей та зовнішнього оточення дитини.